

Ar izrādes "Mana māsa" režisoru Mārtiņu Eihi sarunājas dramaturģe Justīne Kļava

Mēs varētu sākt ar tādām vienkāršām un praktiskām lietām – izrādes teksts top mēģinājumu procesa laikā. Vai tev šī ir pirmā šāda veida darba pieredze, un ar ko tā atšķiras no procesa, kurā teksts jau ir gatavs pirms mēģinājumu sākuma?

Nav pirmā pieredze. Atšķiras ar to, ka kaut vai tīri tehniski nav iespējams veikt teksta analīzi. Tu nevari izspriest, kas uz kuriem vedīs. Tu vari tikai iedomāties un mēģināt procesu virzīt.

Kāpēc tu izvēlēties strādāt tieši šādā veidā?

Tāpēc, ka nav tādas teksta pieredzes. Vismaz par šo vietu, kurā dzīvojam mēs. Tā kā gribējām runāt par, es lietoju vārdu „neizgaismotu”, tēmu, teksts bija jārada mums pašiem. Varbūt varēja pasūtīt, bet man šķita, ka daudz efektīgāk būs, ja visi mākslinieki, kas piedalās izrādes tapšanas procesā, realitātē saskarsies ar to, par ko mēs runāsim.

Tā kā jūs ar aktieriem izrādes vajadzībām apmeklējāt dažādus garīgās aprūpes centrus...

Ne tikai.

Kur vēl jūs bijāt?

Mēs bijām CAMPHILLā, kas atrodas „Rožkalnos”.¹ Tā ir nevalstiskā organizācija. Tā ir vieta, kurā dzīvo cilvēki ar īpašām garīgajām vajadzībām kopā ar cilvēkiem, kuriem šādu vajadzību nav. Tā ir milzīga ģimene, milzīga saime, kas kopā dzīvo, kopā strādā, kopā mācās, un tā ir stipri atšķirīga pieredze no valsts piedāvātajiem aprūpes centriem.

Kā tu salīdzinātu atšķirību starp valsts pansionātiem un nevalstiskajām organizācijām?

Es negribētu salīdzināt, bet atšķiras pieeja. CAMPHILLā nerunā par diagnozēm. Viņi uzskata, ka tas ir ķermenis un prāts, kas ir skarts, bet gars nav skarts. Valsts aprūpes centrā uzreiz tiek uzstādīta diagnoze un cilvēks tiek ielikts kaut kādā rāmītī, tiek pateikts, ko viņš var un ko viņš nevar. Un tad, protams, atšķiras finansiālās iespējas – jo tuvāk Rīgai, jo lielākas finansiālās un sociālās iespējas – iespējas apmeklēt kino, teātri. Tie paši *camphillieši* brauc uz ārzemēm, tāpēc ka tā ir starptautiska programma, un, līdz ar to, viņiem ir daudz plašākas iespējas redzēt, kas notiek citur un kā tas notiek - arī cilvēkiem ar īpašām vajadzībām.

Ja jau esam pieskārušies aprūpes centriem, tad man gribētos parunāt par bēdīgi slavenajiem notikumiem pansionātā „Ziedkalne”. Zināmākais, manuprāt, ir

¹ Camphill ciemats „Rožkalni” ir sociāli terapeitiskas mājas, kuras savu darbu sākušas 1999. gadā.

atgadījums ar diviem apsardzes darbiniekiem, kuri vienu pansionāta iemītnieku vainoja cita pansionāta iemītnieka pazušanā, sagūstīja viņu un ieslēdza pansionāta katlumājā. Vai tev šķiet, ka šie ir atsevišķi gadījumi, vai tie raksturo kaut kādu sabiedrības...

Nihilismu?

Tendenci?

Es domāju, ka tas zināmā mērā raksturo sabiedrības nihilismu. Tas trakākais ir, ka šī pansionāta vadītāja tika atstādināta², bet pēc tam atjaunota amatā. Un direktors, kurš šo pansionāta vadītāju no amata atbrīvoja, no ministrijas puses tiek nemītīgi pazemots, un viņam tiek izteikti disciplinārsodi.³ Bet „Ziedkalnē” skandalozākais gadījums, kurš joprojām desmit gadu laikā nav iztiesāts, ir tas, kurā iepriekšējais vadītājs vairākus no saviem klientiem seksuāli izmantoja vairāku gadu garumā. Un mūsu valsts joprojām nav spējusi pieņemt lēmumu – attaisnot vai notiesāt. Un, es domāju, ka šie ir tikai daži gadījumi, kas kaut kādā veidā kļuvuši redzami, bet par ļoti daudziem citiem neviens neko nezina. Tie cilvēki, kuru radnieki atrodas aprūpes centros, neko daudz nevar *lekties*, jo ja viņus izsviedīs ārā, ko tad viņiem darīt? Šādos gadījumos tā sociālā nevienlīdzība ir tik briesmīga, ka tu jau esi kā ķīlnieks.

No visām iespējamajām īpašajām prasmēm, kas nereti piemīt cilvēkiem ar autisma spektru, izradē „Mana māsa” esat izvēlējušies varonei Ievai piešķirt spēju no galvas noskaitīt visus Saeimas deputātu uzvārdus.

Ne tikai. Viņa mums spēj atkārtot arī radio ziņas.

Kāpēc izvēlējāties tieši šīs prasmes?

Sākumā izvēlējāties alfabēta spēli, bet tad sapratām, ka ar to vien nav interesanti. Vajadzēja kaut ko, kas saistās ar radio ziņām. Ziņas mums parāda laiku, kurā abas meitenes dzīvo. Mums kā māksliniekiem ir izdevīgi, lai mēs varētu parādīt arī to, kas notiek blakus – parastajā pasaulē, mūsu valstī, laika kontekstā.

Man šķiet, ka izrādes galvenā varone Ilze ir tāda sieviete, kādai vajag būt – viņai ir karjera, viņa ir skaista, un viņa ir apņēmusies savu māsu aprūpēt pati savās mājās, un stāsta sākumā viņa ir pilnībā pārliecināta, ka tiks ar to galā. Vai tev šķiet, ka mūsu sabiedrība ir gatava uzņemties rūpes par cilvēkiem, kas ir citādi?

Es domāju, ka nē. Es domāju, ka mēs būtu laimīgi, ja pie mums būtu tā kā Ziemeļkorejā, jo tur šādu cilvēku vispār nav. Mēs ļoti daudz skatījāties kino par šo tēmu, un ir filma, kurā jaunieši, kas dzimuši Dienvidkorejā, dodas uz Ziemeļkoreju veidot šovu. Tur izskan teksts par to, ka šādus cilvēkus ar īpašām vajadzībām uzreiz

² [http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/491604-](http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/491604-no_amata_uz_laiku_atstadina_socialas_aprupes_centra_ziedkalne_vaditaju)

[no_amata_uz_laiku_atstadina_socialas_aprupes_centra_ziedkalne_vaditaju](http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/491604-no_amata_uz_laiku_atstadina_socialas_aprupes_centra_ziedkalne_vaditaju)

³ Labklājības ministrija (LM) valsts sociālās aprūpes centra (VSAC) «Zemgale» vadītājam Ilgonim Leišavniekam piemērojusi trīs disciplinārsodus, no kuriem divi apstrīdēti tiesā un vēl tiek vērtēti.

pēc dzimšanas vienkārši nogalina. Viss. Un šī sabiedrība ir skaista, jauna un veselīga. Es domāju, ka tas ir arī mūsu sabiedrības ideāls – visi ir jauni, veselīgi un spējīgi veidot karjeras.

Slavenākais darbs par šo tēmu ir Marka Hedona romāns „Savādais atgadījums ar suni naktī”⁴. Tā galvenais varonis ir piecpadsmit gadus vecais Kristofers, kas dzīvo ar Aspergera sindromu. Manuprāt, šis romāns ir par īpatnēju cilvēku, kurš cenšas sadzīvot ar parasto pasauli, bet izrāde „Mana māsa” ir stāsts par parastu sievieti, kura cenšas sadzīvot ar īpašo un citādo tepat līdzās.

Stāsts par puisī ar suni naktī ir stāsts par 5% no tiem, kas slimo ar autismu, kuriem piemīt kaut kāda, lielos vārdus, ģenialitātes daļa, bet atlikušie 95% nekad tādi nebūs. Viss kino, kuru mēs skatījāmies, ir par labajiem gadījumiem, par tiem 5% procentiem, kuri ir apdāvināti. Mēs runājam ar ārstiem, un viņi teica: „Tu jau vari teikt, ka tās procedūras, kuras jūs veicat saviem tuviniekiem, nekādā veidā neattīsta to, ko vajadzētu, bet ļoti liela daļa netic.” Teiksim, ir tādi vecāki, kas panāk, ka viņu bērni iemācās lasīt, bet viņi neko no izlasītā nesaprot. Viņš iemācās lasīt, bet tajā pašā laikā nemāk aiziet uz tualeti. Un tur būtu tieši tikpat – desmit gadi - jāvelta tam, lai cilvēks iemācītos pats aiziet uz tualeti. Izrādē „Mana māsa” varone Ieva ir šāds gadījums. Gadījums, kurš nekad nebūs ar „ģenialitātes daļu”. Viņa ir gadījums, kuram bez autisma ir vēl dažādi citi sindromi un diagnozes. Un tāds ir lielākais vairums cilvēku ar šīm te īpašajām garīgajām vajadzībām. Bet pats stāsts noteikti ir par viņas māsu Ilzi, par sabiedrību, par mums, par valsti.

Romāna „Savādais atgadījums ar suni naktī” autors M. Hedons pirms šī darba uzrakstīšanas ļoti ilgi strādāja ar cilvēkiem ar autisma spektru. Savās intervijās viņš apgalvo, ka šī romāna uzrakstīšana mainīja visu viņa dzīvi.

Droši vien tāpēc, ka viņš kļuva par miljonāru.

Varbūt arī, bet kāda tev pašam ir saistība ar šo tēmu un autisma spektru?

Pilnīgi nekāda.

Kas tevi piesaista šajā tematikā?

Man šķiet ļoti svarīgi runāt par tiem cilvēkiem, par kuriem mēs nerunājam. Tas ir mākslas pienākums – runāt par tēmām, par kurām nav gatavas runāt citas sfēras. Mēs - tie, kas veidojam šo izrādi, un es tiešām varu apgalvot, ka tas ir mūsu visu uzskats, – domājam, ka mākslai nav jāizklaidē, bet jāpalīdz cilvēkiem domāt un saprast. Tas nenozīmē, ka mākslai jābūt drūmai vai briesmīgai. Māksla var būt jautra, izmantojot cirka vai citus elementus, bet tās pamatmērķis nav izklaidēt un apmierināt kādas elitāras sabiedrības daļas vēlmi pēc izklaides.

⁴ Latvijas Nacionālajā teātrī 5. februārī pirmizrādi piedzīvos Saimonsa Stīvensa luga „Savādais atgadījums ar suni naktī”, kas tapusi pēc Marka Hedona romāna motīviem, Valtera Sīļa režijā

Manuprāt, tu vairākos savos darbos esi apskatījis citādā tēmu. Pirmais, kas nāk prātā, ir Benjamin Leberta romāns „Crazy”, kas arī stāsta par puiku, kuram ir paralizēta ķermeņa kreisā puse un...

Tā bija nejaušība! Dīvaini ar to grāmatu - es negribētu teikt, ka tā man baigi patika. Man šķiet, ka viņam pieaugušie tomēr ir palīdzējuši rakstīt, lai tas izklausītos foršāk. Tagad es izvēlētos mazliet *psihāku* darbu par šo tēmu.

Man šķiet, ka „Bonija un Klaidis” arī ir par citādo un...

To es arī neizvēlējos!

„Enģeļi Amerikā”!

Jā, to es izvēlējos.

„Enģeļi Amerikā” apskata veselu sabiedrības grupu, kas tiek uzskatīta par citādu.

Tā ir vēl viena sabiedrības daļa, kas šeit dzīvo. Noklusēšana ir tikpat liels noziegums kā kaku mešana pa cilvēkiem.

Tevis svarīgi iedot balsi cilvēkiem, kuriem mūsu sabiedrībā teorētiski ir balsis, bet praktiski tās nav?

Šo esmu teicis jau miljons reižu - demokrātija ir visnedabiskākais stāvoklis, kāds vispār ir. Dabā tāda veidojuma kā demokrātija nav. Tas ir cilvēku izdomājums. Tāpēc demokrātija visu laiku ir jāmāca. Un, ja mēs to nemācām, tad pie varas nonāk Donalds Tramps, vai mūsu saeimā Brigmanis var būt 258 gadus⁵. Mums - latviešiem - nav baigās demokrātijas pieredzes, mums demokrātija ir jāmācās, un viens no demokrātijas pamatiem ir spēja pieņemt citādo. Tas nenozīmē, ka tev ir jāpiekrīt, bet tev ir jāspēj pieņemt, ka tāds blakus var eksistēt.

Mūsu iepriekšējā sarunā nonācām pie vienojoša elementa – mūs abus interesē dažāda veida psihozes un emocionāli nestabili stāvokļi. Mēs runājam par Sāru Keinu⁶. Kas tevi piesaista darbos, kuri apskata robežstāvokļus?

Man viņi patīk, jā, bet man šķiet, ka stipri interesantāki ir parastie cilvēki, kas nonāk tādos stāvokļos. Tur viss ir stipri blīvāks un viss notiek uzreiz daudz ātrāk, trakāk un *psihāk*. Man šķiet, ka viens no mākslas mērķiem ir izsist no komforta zonas kādā nezināmā zonā, kuru pēc laika tu apgūsi un tā atkal kļūs komfortabla. Man šķiet, ka brīžiem sajūtu ziņā esam tik truli, tik daudz apdauzījušies, ka nekas mūs īsti neaizskar. Un tad tie ekstrēmākie gadījumi arī ir tie, kas ir spējīgi mūs kaut kā iekustināt. Katru dienu lasām par simtiem mirušo, tā ir kļuvusi par pilnīgu ikdienu, un tad ir jautājums – kas ir tas, kas ļauj ieraudzīt, ka viena konkrēta cilvēka nāve ir milzīgs notikums.

⁵ Augusts Brigmanis ir Saeimas deputāts kopš 2002. gada

⁶ Sāra Keina (1971–1999) – britu rakstniece, kuras slavenākais darbs ir „Psihoze 4.48”

Un kas ļauj to ieraudzīt?

Viena no lietām ir mūsu pieredzes pretnostatīšana. Mūsu pieredzes un pārlicēbas pretnostatīšana kādam notikumam, kurš ar to nesakrīt. Ikdienā mēs tam nekad nepiekristu, bet, izspēlējot to šajā uzmodelētajā situācijā, atrodot kaut kādu pagriezieni un veidu, kā mēs to parādām, mūsu pieņēmums un pieredze tiek sagrauti, un tas liek veidot jaunu pieņēmumu un pieredzi. Ja mēs atgriezamies pie „Eņģeļiem Amerikā”, tur ir vecāki, kas nonāk situācijā, kurā viņu bērni paziņo, ka ir homoseksuāli. Ja līdz tam viņiem bijusi noliedzoša attieksme, tad pēc tam daļa mainās, bet daļa nespēj to pieņemt. Un tad viņi vai nu atsvešinās, vai kļūst vēl tuvāki. Tieši tas pats attiecināms uz naudas devējiem. Tie lielākie atbalstītāji sāk atbalstīt, kad paši nonāk situācijā, kurā viņi vai kāds viņu radnieks dažādu iemeslu dēļ kļūst cilvēks ar īpašām vajadzībām. Līdz tam mēs uzskatām, ka viņi ir kaut kur ārā, miglā.

Mēs dzīvojam sabiedrībā, kurā cilvēks dzīvo tikai, kamēr viņš ir vesels un stiprs?

Jā. Lieta, kas norāda uz valsts problēmām, ir ziedojumi. Šobrīd ziedojumi pilda ļoti lielu daļu valsts funkciju. Piemēram, „Dod pieci”, kur visi iegūtie līdzekļi aizgāja cilvēkiem, kas kopj bērnus ar īpašām vajadzībām.⁷ Cilvēki saziēdo. Patiesībā viņi pilda valsts funkciju, kas ir pilnīgi nepareizi, bet tajā pašā laikā parāda, ka mums vēl ir kaut kāda savstarpējā empātija.

Ar ko tu saisti valsts nespēju finansēt tās sfēras, kas tai būtu jāfinansē?

Nespēja kontrolēt finansējuma izlietojumu. Tas ir jautājums par to, kāpēc mēs uzliekam bruģi Kr. Barona ielā un cik reižu mēs to pārtaisām, un kas to visu sedz. Vai jautājums par to, kāpēc mums ir vajadzīgi jaunāki trolejbusi un vai mums patiešām ir jāuzliek divi monitori katrā trolejbusā? Kāpēc ir vajadzīgi divi monitori trolejbusā? Ko tas dod man kā braucējam, ja tajā pašā laikā ir tādas bedres uz ceļiem? Tas ir jautājums par to, kādā veidā tiek kontrolēts naudas izlietojums. Man tā šķiet ļoti būtiska lieta – nemitīgi tiek nošķirts, ka ir kaut kāda valsts un ir kaut kas cits. Šobrīd ienāk šausmīgi lielas Eiropas naudas, kas paredzētas šo īpašo cilvēku integrācijai, un atkal mūsu ministrijas ir izlēmušas, ka šīs naudas var apgūt tikai valsts organizācijas, bet nevalstiskās nevar. Līdz ar to atkal viena virkne organizāciju, kas ļoti bieži dara savu darbu citādāk, bet arī daudz kvalitatīvāk un ieinteresētāk, tiek izslēgta, paziņojot, ka tās nav šīs sabiedrības daļa. Un to mēs varētu nosaukt par pilnīgāko šīs valsts autisma pazīmi.

Un, ja mēs to analizējam konkrētāk?

Konkrētāk tā ir korupcija. Deputātu kvotas – kas tas par ārpriātu? Tā, manuprāt, ir vislielākā korupcija, kāda var būt. Deputātiem ir kaut kādas kvotas budžetā. Viņu vienīgais darbs ir veidot budžetu gada garumā. Es domāju, ka tas ir tikai un vienīgi tajā, kā administrē. Pie mums virkni lietu dara cilvēki, kam nav nekāda sakara ar to,

⁷ No 2015. gada 16. līdz 22. decembrim 147 stundu laikā tika saziēdoti 135 546.71 eiro, lai atbalstītu 55 Latvijas ģimenes, kuras audzina bērnu ar īpašām vajadzībām.

ko viņi dara. Ja mums var būt valsts sekretārs četrās dažādās ministrijās, nu, tad tas valsts sekretārs ir brīnumbērns. Man vienkārši šķiet, ka tā īsti nevar būt.

Ko mēs varam darīt? Jābūt aktīvākai pilsoniskajai sabiedrībai?

Jā. Tas ir tas, kam ir jāaug, varbūt līdz tādām slimīgumam kā Stokholmā, kurā šobrīd grib pārtaisīt viaduktu, un to apspriež visa Zviedrija. Es domāju, ka tas ir pašmērķis – būt spējīgiem saprast un iesaistīties. Mēs vēl neizprotam, ko nozīmē brīvība. Brīvība ir ne tikai iespējas, bet arī pienākumi. Un viens no pienākumiem ir rūpēties par to, lai valsts ir sakopta.

Kad es vēl mācījos skolā, regulāri braucu ciemos pie vienas klasesbiedrenes, kuras vecākiem piederēja privātmāja, un tajā mājā bija kāda istaba, kurā nedrīkstēja iet. Izrādījās, ka tur dzīvo vecāku radniece – sieviete ar īpašām garīgajām vajadzībām. Viņi to sievieti vispār neizlaida no istabas.

Tā ir vēl viena lieta, kas notiek ar šādiem cilvēkiem. Labākajā gadījumā viņiem ir mājas-dienas centrs-mājas, nu, vai mājas-skola-mājas. Un vecāki vai aprūpētāji ar laiku aizvien vairāk zaudē spēkus un aizvien vairāk arī paši norobežojas. Mēs tikko runājam ar vienu dakteri, kura pati lieto nomierinošos līdzekļus, iet pie psihoterapeita un strādā, lai uzturētu sevi formā, jo tas arī fiziski ir nenormāli grūts darbs. Daži pacienti iemācās, kad viņi kaut ko grib, bet viņiem nedod, apgulties un atslābināt muskuļus. Un tā viņi guļ uz zemes un ir piecdesmit kilogramus smagi.

Pirms kāda laika vienas izrādes vajadzībām intervēju ārsti Daugavpils psihoneiroloģiskajā slimnīcā. Viņa stāstīja, ka ļoti daudz jāstrādā ne tikai ar pašu pacientu, bet arī ar viņa tuviniekiem, jo arī viņiem ir vajadzīga palīdzība.

Nu, viņiem nepienākas. Tehniski Latvijas valsts viņiem nenodrošina nekādu bezmaksas psihoterapeitu, piemēram. Tā ir viņu brīva iniciatīva. Tas izdegšanas sindroms ir milzīgs. It sevišķi, kad tu esi ģimenē, tu strādā divdesmit četras stundas diennaktī. Teiksim tas cilvēks ar sindromu var izdomāt neiet gulēt līdz pieciem rītā. Tu viņu nekad nevari atstāt vienu pašu. Un viss. Tu sēdi augšā, bet tev nākamajā dienā astoņos ir jābūt darbā. Un tā nedēļu no vietas. Viss. Ko tu vari darīt? Labi, ja jūs esat pilna ģimene, tad var mainīties vietām – vienu nakti guļ viens, otru nakti otrs. A, ja nav? Tad tu tur sēdi. Tiem cilvēkiem droši vien jāceļ pieminēklis.